

Ἐν τέλει ὁ πρόεδρος τοῦ τμήματος κ. Κ. Παπαρηγόπουλος ἐπέδειξε περίεργον ἀντίτυπον λελιθογραφημένης μονογραφίας τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ περὶ τοῦ ἐν Βλαχίᾳ ἑλληνικοῦ ἐπικρατικικοῦ κινήματος.

Τμήμα καλῶν τεχνῶν. — Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τοῦ τμήματος τούτου πρότερον τοῦ κ. Γ. Δουρούτη ἀπεφασίσθη ἕν τὸ τμήμα συνεργασθῆ μετὰ τοῦ Μουσικοῦ καὶ Δραματικοῦ συλλόγου πρὸς σύστασιν εἰδικῆς σχολῆς ὑποκριτῶν καὶ ἀνέγερσιν ἐθνικοῦ θεάτρου· ἐξελέξε δὲ πρὸς τοῦτο τριμελῆ ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν κ. κ. Γ. Σκυλίστη, Γ. Δουρούτη καὶ Μ. Π. Λάμπρου, ἵνα συνεννοηθῆ αὕτη μετὰ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ Δραματικοῦ συλλόγου. Μεθ' οὗ κ. Μ. Κατσιμπάλης ἀνέπτυξε τὴν πρότασιν αὐτοῦ περὶ ἀνιδρύσεως ἐθνικοῦ θεάτρου τῆς ἐπικρατίας, ἐξελέγη δὲ τριμελῆς ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν κ. κ. Α. Παράσχου, Ν. Γ. Πολίτου καὶ Μ. Κατσιμπάλη, ἵνα μελετήσῃ καὶ ἀποφασίσῃ τὰ περὶ τῆς πραγματώσεως αὐτῆς. Ἐν τέλει οἱ γραμματεῖς τῶν ἐπιτροπῶν τῆς τε ἐκθέσεως τῶν ἀθῶν καὶ τῆς ἱστορικῆς τῆς 25 Μαΐου ἀνεκοίνωσαν εὐχέριστα τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν.

Τμήμα Φυσιγνωστικόν. — Μίαν συνεκρότησε τὸ τμήμα συνεδρίαν καθ' ἣν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρακτικῶν ὁ πρόεδρος τοῦ τμήματος κ. Γ. Καρκαλήτσας εἶπεν ὀλίγα λέξεις εἰς μνήμην τοῦ ἀποθανόντος ἐτκίμου **Μουλίου Σμιῆθ**. Κατετέθησαν δ' εἰς τὸ προεδρεῖον τὸ τελευταῖον σύγγραμμά του περὶ τῆς *Μετεωρολογίας καὶ Φαινομενολογίας* τῆς Ἀττικῆς καθὼς καὶ ὁ *Ἄερας τῆς Σελήνης*, τὸ μέγα αὐτοῦ ἐπιστημονικὸν πόνημα. — Μετὰ τοῦτο ὁ κ. Ἄν. Χρηστομάνος ἀνεκοίνωσεν ἀποτελέσματα ἀναλύσεων ὑδάτων τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἀττικῆς α' τοῦ ὕδατος τοῦ φρέατος Καρκισκάκη ἐν τῷ κτήματι τοῦ κ. Α. Νάζου κείμενου β' τοῦ ὕδατος τοῦ ὁδοαγωγείου τοῦ Χαϊδαρίου, ἐν ᾧ ῥεῖ ὕδωρ 100 δραμίων περιπου γ' τοῦ ὕδατος τῆς δεξαμενῆς ὑπερ προέρχεται ἐκ πολλῶν πηγῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου παριστάμενον λίαν τεθλωμένον. — Μετ' αὐτὸν ὁ κ. Κ. Π. Λάμπρος λέγει ὅτι τὰ σπλάγγνα τῆς κοιλίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπιδεικτικὰ κινήσεως, ἡ κίνησις δ' αὕτη πολλάκις εἶναι τοιαύτη ὥστε μετατοπίζονται σπουδαίως. Κυριωτάτη δ' εἶναι ἡ μετατόπισις τοῦ δεξιῦ νεφροῦ καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς γυναῖκας. Λόγοι τῆς μετατοπίσεως φέρονται ἡ κνύφωσις βάρους, καὶ οἱ πολλοὶ τοκετοί. Τελευταίως ἐν Ἀθήναις πικρετήρας νεφρῶν μετατοπισθέντα, οὐ ἐπρότεινε νὰ ἐξαγάγῃ παραδεχόμενος ὅτι δὲν θὰ ἔχη τοῦτο κακὴν ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπιρροήν. Αἱ μετατοπίσεις τοῦ σπληνός εἶναι σπικνωτέρας, ὀλίγισται δ' ἀναφέρονται μέχρι τοῦδε, τελευταίως ὁμοίως πικρετήρηται ἐν Ἀθήναις μετατόπισιν τοῦ σπληνός εἰς τινὰ γυναῖκα καὶ περιεγράψεν τὴν περίστασιν λεπτομερῶς. Μετ' αὐτοὺς ὁ κ. Δ. Κοκκίδης ἀνεκοίνωσεν τινὰ ὡς πρὸς τὴν πλέον πρῶτον καὶ πλέον ὄψιμον κητάρτωσιν χιόνος ἐν Ἀθήναις ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἀναφέρεται ἡ 11 Σεπτεμβρίου 1831, ὡς πρὸς δὲ τὴν δευτέραν τοῦτο συνέβη πρὸ 120 ἐτῶν περὶ τὰ μετὰ Μαΐου. Ὁ αὐτὸς λέγει ὅτι τὸ ἕκτακτον λυκόφως τελευταίως ὑπερέβη τὰς 45 μοίρας. Τέλος ὁ κ. γραμματεὺς ἐπιδεικνύει ἀπολιθώματα περίεργα ἀποσταλέντα ἐκ Χίου εἰς τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου ὑπὸ τοῦ κ. Παντελίδου.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΘΕΛΗΣΙΣ

* Τῶν πράξεων κύριαί ἴσμεν * (Ἀριστ. Ἠθ. Νικ. Γ. 2).

Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται τὴν δύναμιν οὐ μόνον νὰ αἰσθάνηται καὶ νοῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ πράττῃ. Ἐν τῷ πράττειν ὑπάρχει ἡ ζωὴ. Ἐν τῷ πράττειν ἐγκτεται ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς. Ἐν τῷ πράττειν ἐνυπάρχει ἡ κίτις τῆς εὐτυχίας ἢ δυστυχίας τοῦ ἀνθρώπου· ἢ εὐδαιμονία καὶ ἢ κακοδαιμονία ἐν πράξει ἐστίν (Ἀριστ. Ποιητ. 5). Τὸν ἄνθρωπον διακρίνει μὲν τῶν ζῶων καὶ ἡ διανοητικὴ δύναμις, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἡ δύναμις τοῦ θέλειν καὶ πράττειν ἐκουσίως. Ὁ κυριώτερος τῆς πράξεως χαρακτηρ εἶνε τὸ ἐκούσιον. Ἀλλὰ πᾶσαι τοῦ ἀνθρώπου αἱ πράξεις δὲν φέρουσι τὸν χαρακτηρητικόν αὐτοῦ. Ὑπάρχουσι πράξεις, ἃς ὁ ἀνθρώπος τελεῖ κατ' ἐκούσιον· ὑπάρχουσι πράξεις, ἃς ὁ ἀνθρώπος τελεῖ κατ' ἐξιν· ὑπάρχουσιν ἐν τέλει πράξεις, ἃς ὁ ἀνθρώπος τελεῖ ἐκουσίως.

Ὑπὸ τῷ ἐνστικτῷ νοοῦμεν συνήθως πάντα ἐκείνας τὰς πράξεις, ὧν δὲν ἔχομεν συνειδήσιν καὶ ἃς τελοῦμεν ἀκουσίως καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πρὸς ἂν τείνουσι σκοποῦ. Τοιαύτη λ. γ. ἡ πράξις τοῦ βρέφους, ὅπερ ἄμα γεννώμενον ὀρμηκῶς τείνει νὰ θηλάσῃ, μὴ ἔχον συνειδήσιν οὔτε τῆς πείνης, οὔτε τῆς δίψης, οὔτε τῆς γινομένης κινήσεως. Τὸ ἐνστικτὸν προηγείται τῆς βραδείας τοῦ νοῦ ἀνεπτυξέως· οὐ μόνον δ' ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀναπληροῖ αὐτόν, ὡς βλέπομεν π. γ. ἐν τοῖς ζῴοις τοῖς νοήσεως στερουμένοις, ἅτινα διὰ τοῦ ἐνστικτοῦ μετὰ θαυμασίας ἀκριθείας ἐκτελοῦσιν ἔργα, ἅπερ ὁ νοῦς μόλις δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τῆς βοήθειαι τῆς τέχνης. Παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, ἐπειδὴ εἶνε πεπεραικισμένος διὰ λόγον, τὸ ἐνστικτὸν εἶνε ἥττον ἀνεπτυγμένον ἢ παρὰ τῷ ζῴῳ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνθρώπος πράττει ἐνίοτε κατ' ἐνστικτὸν, ἥτοι ἀγνοῶν διατί. Κατ' ἐνστικτὸν λ. γ. προεκτείνει ὁ ἀνθρώπος τὰς χεῖρας, ἵνα προφυλαχθῆ ἀπὸ τοῦ κινδύνου τῆς πτώσεως. Κατ' ἐνστικτὸν ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν, ἵν' ἀποφύγῃ τὸν ἔτοιμον νὰ τύψῃ αὐτόν. Κατ' ἐνστικτὸν τρέχει εἰς βοήθειαν τοῦ πίπτοντος κτλ. Ἀτόπως συγγέουσί τινες τὸ ἐνστικτὸν πρὸς τὴν νόησιν, οὐδεμίαν ἀποδεχόμενοι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς νοήσεως διαφορὰν. Τὸ ἐνστικτὸν εἶνε τυφλόν, οὕτως ὥστε αἱ κατ' ἐνστικτὸν πράξεις οὔτε παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ οὔτε παρὰ τῷ ζῴῳ γίνονται ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ. Τὸ ἐνστικτὸν εἶνε ἀμετάβλητον, εἴτε

* Ἀνερωσθη ἐν τῷ Σολλόγω τῆ 3 Μαρτίου.

ὤθει τὸν κάστορα, καὶ οἰκοδομῆ τὴν καλύβην αὐτοῦ καὶ τοὺς μύρμηκας καὶ κατασκευάζωσι τὰς ἀποθήκας αὐτῶν, εἴτε ὤθει τὰς μελίσσας καὶ συναγάγῃσι τὸ μέλι καὶ τὸν κηρὸν αὐτῶν καὶ τὴν τίγριν καὶ τὸν λέοντα καὶ ζήτῳσι τὴν λείαν αὐτῶν. Τὸ ἐνστικτὸν τείνει εἰς τέλος ὠριμημένον, ἐκτὸς τοῦ ὁποῖου ἢ δύναμις αὐτοῦ παύει. Εἶνε χρήσιμον εἰς ἔργον ὠρισμένον, ἀχρηστὸν δὲ εἰς ἕτερον ἔργον. Τὰ διάφορα ζῶα ἐκτελοῦσι τὰ ἔργα αὐτῶν ἀκριβῶς τοιαῦτα, ὅποια ἐξετέλουν αὐτὰ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' ὅς ὁ Βιργίλιος διὰ τῆς μούσης αὐτοῦ ἐξύμνει τὰ ἔργα ταῦτα. Ἄλλὰ τὸ ἐν τῷ πράττον κατὰ λόγον καὶ οὐχὶ κατ' ἐνστικτὸν γινώσκαι διατὶ πράττει. Δὲν ἐπιτυγχάνει πάντοτε τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως αὐτοῦ. Δύναται καὶ ἐνεργῆ κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ δὲν περιορίζεται εἰς ὠρισμένον εἶδος πράξεως, ἐργασίας καὶ τέχνης.

Ἡ ἔξις γεννᾶται ἐν ἡμῖν διὰ τῆς συχνῆς ἐπικνηλίψεως τῶν αὐτῶν πράξεων. Αἱ καθ' ἑξῆς πράξεις ἔχουσι πολλὴν τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὰς καθ' ἐνστικτὸν. Ὅταν τὸ παιδίον ἀρχίζῃ καὶ περιπατῆ, αἱ πόδες αὐτοῦ τρέμουσιν, ἕκαστον βῆμα γίνεται μετὰ κόπου· ἀλλ' ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται, ἐπὶ τοσοῦτον ἀποθάλπει ἥττον κοπιῶδες, μέχρις οὗ τὸ παιδίον οὐδένα πλέον αἰσθάνεται κόπον καὶ ἀσυνειδήτως σχεδὸν περιπατεῖ. Ὁ χρόνος πρᾶναι τοὺς δριμυτάτους πόνους· ἡ ἔξις καθιστᾷ τὴν βαρετὴν ἐργασίαν ἐλαφροτέραν· ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη ἀποβάλλουσι διὰ τῆς ἔξεως τὴν δύναμιν αὐτῶν. Τὸ γράφειν, τὸ λαλεῖν, τὸ μελετᾶν ἀποβαίνουν διὰ τῆς ἔξεως ἥττον ἐπίπονα. Αὐτὴ ἡ ἀρετὴ γίνεται πολλῶ εὐχερεστέρα, καταντᾷ ἐν ἡμῖν οἶον εἰς ἕτερα φύσις διὰ τῆς ἔξεως «ὥσπερ γὰρ φύσις, οὕτω τὸ ἔθος». Ἰδοὺ διατὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀνατροφῆς εἶνε οὕτω μεγάλη, καὶ διατὶ τοσοῦτον μὲν ὠφελεῖ τὸν παῖδα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἢ ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίης ἀσκήσεις εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τοσοῦτον δὲ βλάπτει αὐτὸν ἢ ἀτάκτις εἰς τὴν ἀνηθίαν καὶ τὴν κακίαν.

Ἐπάρχουσιν ἐν τέλει πράξεις, ἃν ὁ ἄνθρωπος ἔχει πλήρη συνείδησιν. Ἐπάρχουσι πράξεις, ἐν αἷς ὁ ἄνθρωπος γινώσκει ὅτι θέλει καὶ τί θέλει. Εἴτε τὸ καλὸν πράττει εἴτε τὸ κακόν, πράττει ἐν πλήρει γνώσει τοῦ σκοποῦ. Τὰς πράξεις ταύτας τελοῦμεν ἐκούσιως. Αἱ πράξεις αὗται εἶνε καθαρὸν προϊόν τῆς ἐλευθέρως ἡμῶν ἐκλογῆς καὶ θελήσεως· καὶ ταύτας νοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, λέγων· «Τῶν πράξεων κύριοί ἐσμεν».

Ἄλλ' εἴμεθα τῷ ὄντι ἐλεύθεροι; Δυνάμεθα καὶ ἐκλέγωμεν ἐκούσιως; Εἴμεθα κύριοι τῶν πράξεων ἡμῶν; Ἐνὶ λόγῳ, ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ἐλευθέρως θελήσις; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην πρασιθέμεθα ν' ἀποκριθῶμεν διὰ τῆς μελέτης ἡμῶν ταύτης, διότι οὐδεμία ἴσως ὑπάρχει ἐν τῇ φιλοσοφικῇ γλώσσῃ λέξις, ἧς ἡ σημασία τοσοῦτον διεστράφη, ὅσον ἡ λέξις ἐλευθερία· διότι ἐν πάσῃ ἐποχῇ ὑπῆρχον οἱ ἰσχυρίζομενοι, ὅτι δὲν πράττομεν κατὰ ἐκλογὴν ἐλευθέρην, ἀλλ' εἴμεθα ἀπλῆ μηχανὴ αὐτομάτως κινουμένη,

ἔχομεν καὶ ἡμεῖς ἕσω ἡμῶν τεταμένον τι ἐλατήριον, εἰς δ' ὑπεικόντες ἐκτελοῦμεν ὅσα ἐκτελοῦμεν ὅτι ἄρα δὲν εἴμεθα κύριοι τῶν πράξεων ἡμῶν.

Εἴμεθα ἐλεύθεροι. Δυνάμεθα νὰ ἐκλέγωμεν καὶ ἀποφασίζωμεν ἐλευθέρως.

Πάντες πανταχοῦ εἰ ἄνθρωποι καὶ ἡσθάνθησαν καὶ αἰσθάνονται ἐν ἐκυ-
τοῖς τὴν ἐλευθερίαν. Πᾶσι ἀεὶ εἰς αἰρέτως αἱ γλώσσαι ἔχουσι λέξιν εἰς ἐκ-
φορῶν αὐτῆς· πάντες διακρίνουσι, τί τελεῖται ἐν ἡμῖν κατ' ἀνάγκην, καὶ
τί ἐγκείται ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ ἡμῶν ἐκλογῆ. Ἐἴς ἕντι, πᾶς ἄνθρωπος ἐξε-
τάζων ἑαυτὸν αἰσθάνεται ὅτι εἶνε ἐλεύθερος ὡς αἰσθάνεται ὅτι εἶνε λόγι-
κός. Πάντες ἔχομεν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν καὶ πρὸ τῆς πράξεως
καὶ κατ' αὐτὴν καὶ μετ' αὐτήν. Σκεπτόμεθα καὶ βουλευόμεθα πρὶν ἢ πρά-
ξωμεν τι. Συναισθάνομεθα ὅτι δυνάμεθα ν' ἀποφασίσωμεν νὰ πράξωμεν
τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ συμβάλῃ τοῦτο, ἂν δὲν εἴμεθα ἐλευ-
θεροί; Τίς λ. γ. ἐσκέφθη ποτέ, ἂν οἱ ἐνυχοί καὶ ἡ κόμη αὐτοῦ πρέποι
ν' αὐξήσωσιν, ἂν πρέπει νὰ πέψῃ, ἂν πρέπει νὰ εἶνε εὐτυχής. Σκέπτε-
ται δὲ ὡς, ἂν πρέπει νὰ διασκεδάσῃ μᾶλλον ἢ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθήκον
αὐτοῦ. Σκέπτεται, ἂν πρέπει ν' ἀφαιρέσῃ τὴν ζωὴν τοῦτου ἢ τὴν περι-
ουσίαν ἐκείνου. Σκέπτεται, ἂν πρέπει νὰ ζῇ συμφώνως πρὸς τὴν συνείδη-
σιν ἢ πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος. Αὐτὴ
ἄρα ἡ φύσις, ἣτις ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη ἐξυμνήθη ὡς ἡ ἀρίστη διδάκα-
λος, δεικνύει ἡμῖν, ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ πράξεων καὶ ἐνεργειῶν,
αἵτινες τελοῦνται κατ' ἀνάγκην φυσικὴν, καὶ πράξεων καὶ ἐνεργειῶν, ὧν
ἡ ἐκτέλεσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς κρίσεως ἡμῶν καὶ ἐλευθερίας ἐκλογῆς.

Οὐ μόνον δὲ πρὸ τῆς πράξεως σκεπτόμεθα, ἂν πρέπει νὰ πράξωμεν αὐ-
τὴν ἢ μὴ, ἀλλὰ καὶ διακρούσῃ τῆς πράξεως δυνάμεθα αἴρνης νὰ μετα-
βάλλωμεν θέλησιν καὶ ἐνεργεῖαν. Κατεχόμενοι ὑπὸ σφοδροῦ πάθους ἀρ-
χόμεθα τῆς ἱκανοποιήσεως αὐτοῦ· ἀλλ' ἰδοὺ ἡ εἰδεχθῆς τοῦ πάθους μορφῆ
ἀναπαιστωμένη ζωηρῶς πρὸ ἡμῶν ἐμποιεῖ φρίκην καὶ ἀπάγει ἀπὸ τῆς
ἐκτελέσεως τοῦ πάθους. Ἐν στιγμῇ λ. γ. ὀργῆς ἢ ἀγανακτήσεως ἀρχο-
μεθα χειρῶν ἀδίκων κατὰ τινος· ἀλλ' αἴρνης ὠριμώτερον σκεπτόμενοι
βλέπομεν ὅτι ἀπρέπες τι καὶ ἀδικὸν πράττομεν καὶ μεταβάλλοντες γνώ-
μην ἀπέχομεν τῆς πράξεως ἐκείνης. Ἦτο τοῦτο δυνατόν, ἂν δὲν εἴμεθα
ἐλεύθεροι, ἂν δὲν εἴμεθα κύριοι τῶν πράξεων;

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τελεσθεῖσαν πράξιν ἔχομεν συνείδησιν τῆς ἐλευ-
θερίας ἡμῶν, ἣτις λέγει ἡμῖν, ὅτι ἡδυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ πράξωμεν,
ἂν ἠθέλομεν. Ὅσάκις περιπίπτουσι εἰς ἀτοπὸν τι, αἰσθανόμεθα λύπην·
ὅτι δὲ μετ' ὄν τὸ ἀτοπὸν, τόσῳ μείζων ἢ λύπη. Ἡ λύπη δ' αὕτη δὲν εἶνε
ὡς ἡ λύπη, ἣν αἰσθάνομεθα ἐπὶ σωματικῶ τινι πάθῃματι, ἢ ἐπὶ τῷ θά-
νατῷ προσφιλοῦς ὄντος ἢ ἐπὶ τῇ ἀπολείᾳ περιουσίας, ἀλλ' ἄλλη τις, ἣν
καλοῦμεν μεταμέλειαν, καὶ ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς ιδέας κακοῦ, ὅπερ

δὲν εἶνε ἀναπόφευκτον, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' ἡμεῖς ἐκουσίως διεπράξμεν αὐτό. Τίς, ἂν μὴ ἔφθασεν εἰς βαθμὸν μέγαν ἠθικῆς ἀναληθ-
σίας καὶ πωρώσεως, δύναται νὰ μὴ λυπηῖται, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν;
Τίς, ἂν μὴ ἔφθασεν εἰς βαθμὸν ἀποθηρνώσεως καὶ κτηνωδίας, δύναται νὰ
μὴ ἀκούῃ τοὺς ἐλέγχους τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, ὅταν διαπράττῃ τὸ ἐγ-
κλημα; Τίς, ἂν μὴ κατήντησεν ἀναίτητος, δύναται ν' ἀπολαύῃ ἐσωτε-
ρικῆς γαλήνης, ὅταν γίνηται δούλος τῶν παθῶν αὐτοῦ; Τί δ' ἄλλο μαρ-
τυρεῖ τοῦτο ἢ ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι, ὅτι ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐγκείται ἡ αἰτία
τῶν πράξεων ἡμῶν, ὅτι τῶν πράξεων κύριοι ἐσμεν;

Δὲν εἶνε ἀπάτη ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας. Γεγονὸς οὕτω καθολικὸν
δὲν δύναται νὰ εἶνε προϊόν ἀπάτης. Δὲν δύναται ν' ἀπαιτᾷται ἀπάτη ἢ
ἀνθρωπότης, ἥτις ἐπεκύρωσε τὴν συνείδησιν ταύτην δι' ἀπειρῶν διατά-
ξεων καὶ νόμων, οἵτινες προϋποθέτουσι τὴν ἐλευθερίαν. Ἄν ἀπατώμεθα
ἐν τούτῳ, τίς ἐγγυᾶται ἡμῖν ὅτι δὲν ἀπατώμεθα ἀλλοχού; Διατί νὰ
πιστεύω εἰς τὰς αἰσθήσεις μου, ὅταν μοι δεικνύωσι τι ἐξωτερικόν, ἂν δὲν
εἶμαι βέβαιος περὶ τοῦ συμβαίνοντος ἐν ἐμοί; Διατί νὰ ἐμπιστεύωμαι
εἰς τὴν μνήμην μου, εἰς τὸν λόγον μου; Διατί νὰ πιστεύω εἰς αὐτὴν
τὴν ὑπάρξιν μου; Διατί νὰ μὴ ἀμφιβάλλω περὶ πάντων, ἂν ἡ συνείδη-
σις μου μὲ ἀπατᾷ; Ἡ συνείδησις ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας εἶνε τρανὴ ἀπόδειξις
ὅτι ὑπάρχει ἐλευθερία. Εἴμεθα ἀρχὴ ἐλεύθεροι. Ἐῶν πράξεων κύριοι ἐσμεν.

Ἐν τῶν ἀνκμφισθητήτων τοῦ ἀνθρώπου πλεονεκτημάτων, ὅπερ ἀνυφοῖ
αὐτὸν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ὄντων, εἶνε ὁμολογουμένως τὸ ἠθικὸν αἶσθημα,
ἢ ἠθικὴ συνείδησις. Ἄλλ' ἄνευ ἐλευθέρας θελήσεως ὁ ἀνθρώπος δὲν δύνα-
ται νὰ εἶνε ἠθικὸν ὄν. Ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶνε τὸ κέντρον τοῦ
ἠθικοῦ ἡμῶν βίου· ὡς τοιαύτη δὲ καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη εἶνε ἀναπλά-
στρίωτος. Ἡ βία δύναται ν' ἀναστείλῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἀλλ' οὔτε
τὰ δεσμά, οὔτε αἱ βίβαστοι, οὔτε ὁ θάνατος δύνανται νὰ ἐκμηδενίσωσιν
αὐτήν. «Γινώσκετε, λέγει εὐγλωττος τῶν κοινωνικῶν ἐλευθεριῶν πρόμα-
χος, ὁ Jules Simon, γινώσκετε, κύριοι, τί εἶνε ἡ ἐσωτερικὴ ἐκείνη ἐλευ-
θερία, ἣν θέλουσι ν' ἀφαιρέσωσιν ὑμᾶς; εἶνε ἡ βία τοῦ δικαίου. Ἀφαιρέ-
σατε τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν τῶν ἰδεῶν ὑμῶν καὶ τῶν ἀποφάσεων,
καὶ ἀφαιρεῖτε τὸ δίκαιον, καταργεῖτε τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ,
καταστρέφετε αὐτὴν τὴν ἰδέαν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ πράττω ἐλευθέρως, αἰσθάνομαι
ἐμαυτὸν ὑπόχρεον νὰ πράττω δικαίως. Αἰσθάνομαι ταυτόχρονα
κινουμένην ἐν ἐμαυτῷ τὴν ζωσαν ἐκείνην δύναμιν, ἥτις κινεῖ πάσας
τοῦ κόσμου τὰς δυνάμεις, ἥτις δύναται ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν ὕλην καὶ νὰ
δαμάσῃ αὐτήν· αἰσθάνομαι ὅτι ἡ δύναμις αὕτη δὲν εἶνε παρεδδομένη
εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς τύχης, ἀλλ' ὅτι ἔχει νόμον ὡς πᾶν τὸ ὑπάρχον,
νόμον, ἐν ἧς θέλησίς μου δύναται νὰ παραβῇ, ἀλλ' ὅν παραβαίνουσα ἐκ-
πίπτει καὶ τιμωρεῖται. Εἶναι ἐλεύθερον ἄνευ νόμου ἐστὶ ταῦτό καὶ εἶναι

ἐγκταλελειμμένον. Ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία, ἡ ἀναδεικνύουσα τὸν ἄνθρωπον εἰκόνα Θεοῦ, εἶνε ἢ κανονικὴ ἐλευθερία, ἢ δακνυζομένη, ἢ ἐξαναγκάζομένη ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἴδου ἡ ἀληθὴς δύναμις, δύναμις, ἣς χρῆσιν ποιεῖται ὁ ἄνθρωπος ἐπ' ἀγαθῶ. Ἴδου ἡ ἀληθὴς ἐνέργεια, ἐνέργεια δικαία. Πᾶν ὅ,τι πράττω ἐκτὸς αὐτῆς εἶνε κόπος μάταιος εἰς μηδὲν καταλλήγον τούνομιον ἢ ἠθικὴν πράξιν εἶνε μόνιμος, ὑφίσταται, διαρκεῖ, εἰσέρχεται εἰς τὰ καθολικὸν τοῦ εἶναι σύστημα καὶ συντελεῖ εἰς αὐτό, κατέχει θέσιν ἐν ταῖς βουλαῖς τοῦ δημιουργοῦ· δὲν δύναται πλέον ν' ἀπαλεσθῆ καὶ δὲν δύναται ν' ἀπολέσω αὐτήν» (J. Simon, la liberté de conscience, 1859. p. 300).

Ἐπειδὴ πράττω ἐλευθέρως, αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν ὑπόχρεον τὰ πράττω δικαίως. Ἴδέα πλήρης ἀληθείας καὶ ὕψους. Ἐῶ ὄντι, ἐκ τῆς ἰδέας, ἐκ τοῦ νόμου τῆς ἐλευθερίας πηγάζει ἀναγκαστικῶς ὁ νόμος τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσης, ὁ νόμος τοῦ καθήκοντος. Ὁ λέγων καθήκον λέγει ἐλευθερίαν· ἐλευθερία καὶ καθήκον εἶνε ἀχώριστα. Ἐὐ καθήκον ἀναφέρεται μόνον εἰς ἐλεύθερον ὄντα. Ἐξακταγκάζονται μόνον τὰ μοιραίως καὶ μηχανικῶς ἐνεργούντα ὄντα· ὑποχρεοῦνται δὲ μόνον τὰ λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, διότι εἶνε ἐλεύθερος, καὶ τῆν ἀπαλίαν εἶνε ἐλεύθερος ἄχι διότι δύναται νὰ ἀπαλλαγῆ καθήκοντός τινος καὶ νὰ πράξῃ τὸ κακόν, ἀλλὰ μάλλον διότι αἰσθάνεται ἐκυτὸν στενότητά τινι συνδεδεμένον πρὸς τὸν νόμον τὸν σώζοντα τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, διότι αἰσθάνεται ἐκυτὸν ὑπόχρεον νὰ ὑπέιχῃ εἰς αὐτὸν ἐκουσίως. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐλεύθερος, ἐπ' ὅσον ὑποτάσσεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ ἐκουτικὴ δ' αὐτῆ ὑποταγὴ εἰς τὸ καθήκον δὲν εἶνε δουλεία. Ἐποταγή, ἣς δυνάμεθα ν' ἀπαλλαγῶμεν, ἂν θέλωμεν, δὲν καθιστᾷ ἡμᾶς δούλους· ἀλλὰ πᾶ ὄντι ἐλευθέρους. Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ πειθῶμεν ὅ,τι θέλωμεν, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ ζῶμεν βίον σύμφωνον πρὸς τὴν συνείδησιν, σύμφωνον πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς τάξεως. Αἱ ἀρχαὶ δ' αὐταὶ δεσπόζουσιν ἀκταγανίτως τῆς φύσεως ἡμῶν· παρεκκολουθοῦσιν ἡμᾶς πανταχοῦ καὶ πάντοτε, διότι ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν. Ἐν αἱ αἰσθήσεις καὶ τὸ συμφέρον, ἂν ἢ ἡδονὴ καὶ ἢ εὐημερία ἦσαν τὰ μόνον τῶν πράξεων ἡμῶν ἐλατήρια, ἢ ἠθικὴ δὲν θὰ εἶχε πλέον τὸν χαρακτήρα ἀπολύτου καὶ ἀνεξοτήτου κύρους, ὅπερ περιβάλλει τὸ καθήκον. Πᾶν ἄλλο ἐλατήριο ἢ τὸ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶνε οὐσιαστικῶς μεταβάλλον καὶ δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τὴν ἀμετάβλητον ἀφοσίωσιν εἰς τὸ καθήκον, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἠθικῆς.

Ἐνευ τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως δὲν ὑπάρχει ὑπεύθυνον καὶ ἠθικὸς καταλογισμός. Ἐπαινοῦμαι καὶ ἀμείβομαι ἐπ' ἀγαθῇ τινι πράξει, κατηγοροῦμαι καὶ τιμωροῦμαι ἐπὶ κακῇ, ὑπέχω, ἐνὶ λόγῳ, εὐθύνην τῶν πράξεών μου, διότι εἶμι ἐλεύθερος· διότι εἶμι κύριος τοῦτο μὲν νὰ πράξω, ἐκεῖνα δὲ ν' ἀποφύγω. Ἐλλ' ἂν ὁ ἄνθρωπος ἀκουσίως ἢ κατ' ἀνάγκην ἐνεργῇ

ρεῖ, πῶς δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν αὐτῷ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων αὐ-
 τοῦ, πῶς δυνάμεθα νὰ ἐπικινῶμεν τὸ ἀγαθόν καὶ νὰ ψέγωμεν τὸ κακόν;
 Τίς ἐπαινεῖ τινά, διότι πέπτει κκλῶς, διότι εἶνε ὠραῖος; Τίς ψέγει τινά,
 διότι εἶναι δυσειδής, διότι ἐν τῇ παραφορῶν αὐτοῦ, μὴ ὢν κύριος ἐαυ-
 τοῦ, διαπράττει ἔγκλημα; Ἄλλ' ἐπαινοῦμεν ἐκεῖνον, ὅστις ἐν τῇ φιλοπα-
 τρίᾳ αὐτοῦ θύει καὶ τὴν ζωὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος· ἀλλ' ἐγκωμιάζομεν τὸν
 φιλόανθρωπον ἐκεῖνον, ὅστις ἀφειδῶς δαπνᾷ τὴν πλοῦτον αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν
 πτωχῶν καὶ δυστυχῶν· ἀλλὰ ψέγομεν ἐκεῖνον, ὅστις ἵνα κορέτῃ τὸ πάθος
 αὐτοῦ παραδαίνει τὸν ἠθικὸν νόμον· ἀλλὰ ψέγομεν ἐκεῖνον, ὅστις ἐν πλή-
 ρει ἀτραξία συνειδήσεως διαπράττει τὸ ἔγκλημα. Θὰ ἦτο τοῦτο δίκαιον
 καὶ ὀρθόν, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐκέκτητο ἐλευθερίαν ἐνεργείας· ἂν ἦτο ἀπλή-
 ρηχανῆ κατ' ἀνάγκην λειτουργοῦσα· ἂν ἦτο ἀπλοῦν αὐτόματον· ἂν δὲν
 ἦτο κύριος τῶν πράξεων αὐτοῦ;

Ἀφαιρέσατε ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, καὶ ἡ
 ἠθικὴ τάξις καταρρέει, καὶ ἡ κοινωνία ἀποσυντίθεται. Οὐδεμία ὑπάρχει
 ἐν τῇ κοινωνίᾳ πράξις μὴ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας. Παρακλήσεις
 καὶ προτροπαὶ καὶ ὑποσχέσεις καὶ συμφωνίαι δὲν θὰ εἶχον σημασίαν, ἂν
 ἐκεῖνος, πρὸς οὓς ἀποτεινόμεθα, δὲν εἶνε ἐλεύθερος ν' ἀποδεχθῶσιν ἢ ν' ἀπορ-
 ρίψωσιν, νὰ τηρήσωσιν ἢ νὰ παραβῶσι τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὰς συμφω-
 νίας. Ἡ ὑπερξία αὐτῆ τῆς δικαιοσύνης δὲν θὰ εἶχε σημασίαν ἄνευ τῆς ἐλευ-
 θερίας. Κώδικες, διακαστήρια, δικαιοσύνη δὲν θὰ εἶχον λόγον ὑπάρξεως,
 ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο ἐλεύθερος. Ἐν τίνι δικαιοματί ὁ νόμος τιμωρεῖ
 τὸν ἔγκληματοῦντα, ἂν οὗτος δὲν εἶνε ἐλεύθερος; Ἡ ποινὴ πράξεως, ἥ
 ἐνοχος δὲν εἶνε ὁ διαπράξας αὐτήν, διότι δὲν διέπραξεν αὐτὴν ἐκουσίως,
 ἀνατ' ἀδικίως τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀγκυνάκτησιν. Ὅταν ὁ νόμος τοῦτον μὲν
 καταδικάζῃ εἰς ποινὴν βικρυτάτην, διότι ἐκ προμελέτης διέπραξεν ἔγκλη-
 μάτι ἐκεῖνον δὲ εἰς ποινὴν ἐλαφράν, διότι ὑπάρχουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐλα-
 γητικαὶ περιστάσεις, δὲν θὰ ἦτο παράλογον καὶ γελοῖον, ἂν αἱ πράξεις
 τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἦσαν προϊόν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἐκλογῆς; Αὐτοὶ οἱ νόμοι
 εἰ ταταγμένοι εἰς τὴν ἀπονομήν τῆς δικαιοσύνης θὰ ἦσαν ὅ,τι ἀδικον καὶ
 παράλογον, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπραττεν ἐκουσίως, ἂν δὲν ἦτο κύριος τῶν
 πράξεων αὐτοῦ.

Ἐν' ἀποφύγωμεν τὰ ἄτοπα ταῦτα συμπέρασματά, ἀνάγκη νὰ παραδε-
 χθῶμεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως ἀνάγκη νὰ εἰπῶμεν μετὰ τοῦ Ἀρι-
 στοτέλους τῶν πράξεων κίριος ἑσμεν. Ἐχομεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Bossuet,
 ἔχομεν ἰδέας καθαρῶτάτας οὐ μόνον τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν
 παρακολουθούντων αὐτῇ. Διότι οὐ μόνον νοοῦμεν, τί ἐστὶν ἐκλέγειν ἐλευ-
 θερίως, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ δυνάμενος νὰ ἐκλέξῃ, ἂν δὲν διορᾷ πάντα ἐν ἀρχῇ,
 σπέρπει νὰ σκεφθῇ ὅτι πράττει κακῶς, ἂν δὲν σκεφθῇ ὅτι πράττει ἐπι-
 χερότερα, ἂν, ἀφοῦ σκεφθῇ, προτιμᾷ τὸ κακόν· ὅτι τούτου ἕνεκα εἶνε

ἄξιός μοι ἦν καὶ τιμωρίας, ὡς τοῦ ναυτίου εἶναι ἄξιός ἐπικίνου καὶ ἀμειδίτου ἄν ἐκλέξῃ τὸ καλόν. "Ἐχομεν ἄρα ἰδέας σαφεστάτας πολλῶν πραγμάτων, ἕτινα μόνον εἰς ἐλεύθερον ἄν, εἰς ὃν δυνάμενον νὰ πεισίσθῃ, δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν. Εὐρίσκουεν δὲ ταῦτα οὕτω σαφῶς ἐν ἡμῖν, ὥστε δυνάμεθα ν' ἀμειδιώμεθα ὀλιγώτερον περὶ τῆς ἐλευθερίας ἢ περὶ τῆς ὑπόφραως ἡμῶν» (Bossuet, Trait. du lib. arb. chap. II).

Ἐν ταύτοις σφοδραὶ ἀνέκαθεν ἠγέρθησαν κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως ἐνστάσεις, ὧν αἱ μὲν ἐμμέσως, αἱ δὲ ἀμέσως ἀρνοῦνται τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως.

"Ἄν, εἶπον, ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ἐκλέγειν ἐλευθέρως, ἡ δύναμις τοῦ ἐνεργεῖν μετὰ λόγου καὶ συνειδήσεως, δὲν ἔπεται ἐντεῦθεν ὅτι δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι, ὅταν παρακούοντες εἰς τὴν φωνὴν τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως ὑπείκομεν εἰς τὰ πάθη; "Ἄν ἄρα ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος τοῦ ὑπακούειν ἢ μὴ εἰς τὰ πάθη; Ἄν βλέπει τὰ καλλίτερα καὶ τὰ προκρίνει, ἀλλὰ προτιμᾷ τὰ χειρότερα; Ἄν δὲ ποιεῖ ὃ θέλει καλόν, ἀλλ' ἢ οὐ θέλει κακόν, πῶς δύνεται νὰ εἶναι ὑπεύθυνος ἐπὶ ταύτῳ; Δὲν πρέπει τότε νὰ εἰπῶμεν μετὰ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ἡ κακία εἶναι ἀκουσία, ἢ μετὰ τῶν φυσιολόγων, ὅτι ἡ κακία εἶναι παρερροπία καὶ ὅτι ὁ κακὸς πρέπει νὰ θεραπευθῇ καὶ οὐχὶ νὰ τιμωρηθῇ, ὅτι εἶναι ἔνοχος ἅμα καὶ ἀθῶος, ἢ μᾶλλον ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἔνοχοι, ἀλλ' ἀπλῶς δυστυχεῖς;

Κοινῶς λέγομεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑποκύπτει πολλῶν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν παθῶν, ὅτι τὰ πάθη εἶναι δουλεία, ὅτι ὁ ὑπὸ τῶν παθῶν κυριευθεὶς δὲν ἀνήκει πλέον εἰς ἑαυτόν, δὲν εἶναι κύριος τῶν πράξεων αὐτοῦ, δὲν εἶναι ἐλεύθερος. Ἀλλ' οὕτω λέγοντες νοοῦμεν ἀναμφισβητήτως ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκουσίως ὑποκύπτει εἰς τὸν ζυγὸν τῶν παθῶν, ἐκουσίως ἀποδέχεται τὴν δουλείαν ταύτην, ἄρα ὑπέχει εὐθύνην ἐπὶ τούτῳ. Ἄλλως τὸν ἐμπαθῆ θὰ ἐνομίζομεν ἀπλῶς δυστυχῆ καὶ οὐχὶ ἀξιοκατάκριτον. Ὁ αἰχμάλωτος ὁ φέρων ἀλύσσεις δὲν αἰσχύνεται ἐπὶ τούτῳ; ἀλλ' ὁ δούλος ὁ δυνάμενος ν' ἀπελευθερωθῇ καὶ μὴ θέλων εἶναι ἄξιός οἴκτου καὶ περιφρονήσεως. Εἶνε ἄρα τὰ πάθη δουλεία ἐκουσία; ὑποδουλοῦσιν ἡμεῖς τὰ πάθη, ἀλλ' ἡ δουλεία αὕτη εἶναι ἐλευθέρη ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς; ὑποβαλλόμεθα εἰς αὐτὴν ἐκουσίως; φέρομεν αὐτῆς τὴν εὐθύνην. Τοῦτο δὲ τοσοῦτον μᾶλλον εἶναι βέβαιον, ὥστε παρατηροῦμεν καθ' ἑκάστην, ὅτι ὑπείκομεν μὲν πολλοὶ εἰς τὰ πάθη, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἀνθίστανται κατ' αὐτῶν καὶ θριαμβεύουσιν ἐν ἀνόμωτι αἰσὶν συνειδήσεως καὶ τοῦ κατήκοντος.

Βεβαίως ἐφ' ὅσον διατελεῖ ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τὸ κράτος τῶν παθῶν, δὲν εἶναι ἐλεύθερος; ἀλλ' εἶναι ἐλεύθερος, καθόσον γινώσκει ὅτι ἡ ὀργὴ εἶναι πάθος ἐπιβλαβὲς καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Οὕτω λογίζομενος δύναμαι νὰ καταβάλω τὸ πάθος τῆς ὀργῆς. Βλέπω ἄρα σαφῶς, ὅτι δύναμαι νὰ ὑπακούσω εἰς τὴν φωνὴν τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως, ἤτοι δύ-

ναμαι ν' ἀντιστῶ εἰς τὸ πάθος. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πάθος εἶνε καὶ αὐτὸ δύναμις τείνουσα νὰ με ἐλκύσῃ ἀντιθέτως ἢ ὁ λόγος καὶ ἡ συνείδησις, ἐπιτεταται δὲν δύναμις ν' ἀντιστῶ εἰς τὸ πάθος ἢ διὰ προσπάθειαν ματαιούσης τὴν δύναμιν τοῦ πάθους. Τὸ αἰτιολογικὸν τῆς προσπάθειας ταύτης εἶνε τὸ αἰσθητικὸν τῆς ἐλευθέρως θελήσεως. Αἰσθάνομαι ὅτι ἔχω ἐν ἑμαυτῷ δύναμιν ἱκανὴν ν' ἀντιστῶ εἰς τὰ πάθη, καὶ ἡ δύναμις αὕτη εἶνε ἡ ἐλευθερία.

Ἡ πείρα βεβαιῶσθε ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι οὔτε τὴν αὐτὴν κατὰ τῶν παθῶν προσπάθειαν δύνανται νὰ καταβάλλωσιν οὔτε τὴν αὐτὴν τῆς θελήσεως δύναμιν κέκτηνται. Πᾶς ἄνθρωπος ἀναμφιβόλως δὲν ἔχει τὸν ἥρωισμόν τοῦ Μουκίου Σκεβόλα ν' ἀφήσῃ ἐν ἀταραξίᾳ τὴν χειρὰ νὰ κινή ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Πόσοι τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἀνίκανοι νὰ ὑπομείνωσι καὶ τὴν ἐλαχίστην βίασιν! Ὑπάρχουσι ψυχὰ ἰσχυρὰ καὶ ψυχὰ ἀσθενεῖς. Τούτου ἕνεκα, εἰ καὶ τὸ κακὸν καταδικάζεται καθόλου, ἐπισεικῶς ὅμως κρίνουσι τοὺς ἀσθενεῖς ἀνθρώπους καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκεία, ἐπαναλαμβάνουσαι μετὰ τοῦ Ἰησοῦ: σᾶρες αὐτοῦ, οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσιν. Ἡ ἐλευθερία ἄρα ἐκάστου εἶνε ἀνάλογος τῆς δυνάμεως, ἣν δύναται ν' ἀντιτάξῃ κατὰ τῶν παθῶν. Ἡ δύναμις αὕτη εἶνε διάφορος κατὰ τὰ διάφορα ἄτομα ἐντεῦθεν δὲ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ἐλευθερία θελήσεως διαφέρει κατὰ τὰ ἄτομα, ὅτι ἡ ἐλευθερία ἔχει βαθμούς, ἔτι δὲν εἶνε ἀπόλυτος καὶ περὶ αὐτὴν ἄρα ἕκαστος εἶνε ἠθικῶς ὑπεύθυνος κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ.

Ἀλλ' ἐν πάντες οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι ἴσην δύναμιν τοῦ ἀντισταθῆαι εἰς τὰ πάθη, δὲν ἐπιτεταται ἐντεῦθεν ὅτι ὑπάρχουσιν οἱ στερούμενοι ὅλως τῆς δυνάμεως ταύτης. Ἡ καθ' ἑκάστην πείρα διδάσκει ὅτι ὅσον ἀσθενὴς ἂν εἶνε ὁ ἄνθρωπος, δὲν εἶνε ὅμως ὅλως ἀνίκανος ν' ἀντιστῶ εἰς τὰ πάθη. Ἐκ τοῦ πρώτου δὲ τούτου βαθμοῦ δύναται ν' ἀνέλθῃ εἰς δεύτερον, εἰς τρίτον βαθμὸν καὶ οὕτω κθεξῆς, μέχρις οὗ φθάσῃ εἰς ἠθικὸν τι σθένος, οὗ ἐν ἀρχῇ ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ὅλως ἀνίκανον. Πάντες οἱ ἠθικολόγοι διδάσκουσιν ὅτι πρέπει ν' ἀντιστῶ ὁ ἄνθρωπος ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸ κακόν, καὶ νὰ μὴ περιμένῃ ν' ἀποβῇ τὸ πάθος ἀκαταγώνιστον. Δὲν πρόκειται ν' ἀποδώσωμεν τῷ ἄνθρώπῳ ἐλευθερίαν χιμαίρικὴν δεσπύζουσαν τῆς φύσεως ἡμεῶν μέτρον καὶ ἀναλογίαν, ἀλλ' ἐλευθερίαν λογικὴν, σύμφωνον πρὸς τὴν ἀτελή καὶ πεπερασμένην αὐτοῦ φύσιν, ἀναπτυσσομένην δὲ βαθμηδὸν διὰ προσπάθειαν καὶ συνεχῶς ἀσκήσεως.

Ἐἶπον ἔπειτα ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε πράττει ἄνευ αἰτίας· ὅτι ἐκ πολλῶν αἰτίων ὑπερνικᾷ πάντοτε τὸ ἰσχυρότερον· ὅτι ἄρα καὶ πράξεις ἡμῶν εἶνε προϊόν οὐχὶ τῆς ἐλευθέρως ἡμῶν θελήσεως καὶ ἀποφάσεως, ἀλλ' αἰτίων ξένων. Τάδε δοξάζουσιν οἱ λεγόμενοι deterministes, καθ' οὓς αἱ ἄνθρωπιναι πράξεις ὡς αἱ ἐξωτερικαὶ ἐνεργεῖαι ὑπέκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, καὶ καθ' οὓς αἱ πράξεις παράγουσιν ἀναγκάτως ἀλλήλας καὶ εἶνε τὸ ἀκάνηστον ἀποτέλεσμα προηγουμένων αἰτίων (causes).

Βεβήτως ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ὀρίζεται πάντοτε ὑπὸ αἰτίας τινός, εἰ καὶ ὑπάρχουσι οἱ ἀποδεχόμενοι καὶ ἐν τούτῳ ἐξαιρέσειν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ θέλησις ὀρίζεται ὑπὸ τινος αἰτίας, ἐπεταὶ ἐντεῦθεν ὅτι ἡ αἰτία ὀρίζει τὴν θέλησιν. Ἐπειδὴ ἔκ τινος αἰτίας πράττω τι, ἐπεταὶ ὅτι ἡ αἰτία αὕτη εἶνε ὁ παράγων τῆς πράξεώς μου, καὶ οὐχὶ ἡ θέλησίς μου, οὐχὶ ἐγὼ, ὥστις θέλω, πράττω; Ἐξέρομαι τοῦ οἴκου ἐν συναντήσῳ φίλου. Ἡ συνάντησις τοῦ φίλου εἶνε ἡ προκαλέσασα τὴν ἐξοδὸν μου, οὐχὶ ὡμῶς καὶ τὴν πρᾶξιν, εἰς ἣν προέβην, διότι ἠθέλησα, καὶ ἦς ἡδυνάμην ν' ἀπόσχω, ἀν' ἠθέλω. Ὅπως διαστραμμένην θὰ εἴχομεν ιδέαν περὶ τῆς θελήσεως, ἀν' ἐθεωροῦμεν αὐτὴν ὡς ἀόρακὴν τινὰ καὶ ἀδιάφορον δύναμιν, ἐξωθεν κινουμένην. Θὰ μεταφέρομεν οὕτω τὴν φυσικὴν ἀνάγκην εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν. Δὲν θὰ εἴμεθα κύριοι τῶν πράξεων ἡμῶν. Οὐδεμίαν θὰ ὑπῆρχε διάκρισις μεταξὺ φυσικῆς δυνάμεως, ἣτις ἐνεργεῖ κατ' ἀνάγκην, καὶ ἠθικῆς αἰτίας, ἣτις ἐνεργεῖ ἐκούσιως. Τὰ αἰτία δὲν εἶνε οἱ παράγοντες τῆς πράξεως; ἐπιδρανοὶ ἐπ' αὐτήν, ἀλλὰ δὲν ὀρίζουσιν αὐτήν; παρορμῶσιν, ἀλλὰ δὲν ἐξαγκάλλουσι τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν πρᾶξιν.

Δύο εἶδη αἰτίων ὑπάρχουσι. Τὰ μὲν προσέρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ὡς οἶον αἰ κλίσεις, τὰ πᾶθη, ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη, ὁ πόθος καὶ εἴ τι παρόμοιον. Τὰ δὲ στηγάζουσιν ἐκ τοῦ λόγου, οἶον ιδέαι, σκέψεις, συλλογισμοὶ καὶ τὰ τοιαῦτα. Τὰ πρῶτα ἐξεγείρουσιν ἢ προτρέπουσιν ἡμᾶς, ἡ δὲ ἐνεργεῖα αὐτῶν εἶνε ἔτι καὶ οὕτω ἰσχυρά, ὥστε ἐλκύει ἢ φρίνεται ἐλκύουσα τὴν θέλησιν. Ἀλλ' ἐν ὁμοίᾳ καταστάσει συμβαίνει τοῦτο; Δὲν αἰσθάνομαι ἐλευθερὴν ἐλεύθερον γὰρ ἐγδώσω εἰς ταύτην ἢ εἰς ἐκείνην τὴν κλίσιν, γὰρ ἐκτελέσω ἢ μὴ τὴν ἐπιθυμίαν μου; Τὰ πᾶθη παλλίουσιν ἐν ἐμοί; ἀλλὰ μὲν ἐν τέλει κύριος ἐμαυτοῦ; δύνωμι μάλιστα γὰρ ἐξέλθω τῆς καταστάσεως ταύτης δι' ἀποφάσεως ἐνεργουῦ, ἣτις τίθησι τέρμα εἰς τὴν πᾶλιν. Αἱ ιδέαι διαφωτίζουσι τὸν νοῦν καὶ διὰ τοῦ νοῦ τὴν θέλησιν. Εἶνε συμβουλή. Μεταξὺ τῶν ιδεῶν τούτων ὑπάρχει μίαν ἐπιτάττουσα, εἶνε ἡ ιδέα τοῦ καθήκοντος. Συμβουλή ἢ ἐπιταγή προέρχεται ἐκ τοῦ λόγου. Ἀλλ' εἶμαι εἰς ἐλευθερὸν ἢ ἠναγκασμένον γὰρ ὑπακούσω; Εἶμαι ἐλεύθερος. Δύνωμι ἢ ἀποφασίσω ἐκ συμφέροντος, ἐκ πάθους ἢ ἐκ καθήκοντος. Ἐχω γὰρ πράξω ἢ οὐκ, ὡς ἄνθρωπος, ὅπερ συνάδει πληρέστατα καὶ πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ πρὸς τὸ καθήκον μου; καὶ ὡς αἰσθάνομαι ἐν ἐμαυτῷ τὴν δύναμιν ν' ἀντιστῶ καὶ ἀντιπράξω; Ἐχω πολλάκις γὰρ ἐπιχειρήσω τι δυσχερότατον, ἀντικείμενον πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ εἰς τὸ καθήκον μου, καὶ ὡς αἰσθάνομαι ἐν ἐμαυτῷ τὴν δύναμιν γὰρ τὸ ἐπιχειρήσω καὶ τὸ ἐπιχειρῶ. Ποσάκις προτιμᾷ ὁ ἀνθρώπος παρόντος καὶ βεβαίου ἀγαθοῦ ἀγαθὸν μέλλον καὶ ἀβέβητον! Ποσάκις θυσιάζει ὁ ἀνθρώπος καὶ καθήκον καὶ συνείδησιν εἰς τὰς αἰσθητὰς ἀπολαύσεις, εἰς τὸ ὕλικόν συμφέρον! Ποσάκις τὸ ὑπερκότιον ὑπεράνω τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος, ὑπεράνω τῆς ἀτομικῆς εὐμερείας τίθησι τὸ γενικὸν συμφέρον,

τὴν καθολικὴν εὐμερίαν! Ἡ σφαιρὰ ὑπαίκει εἰς τὴν εὐθερίαν ἐτέρως σφί-
ρας· ἡ πλάστιγξ κλίνει κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τὸ βάρος, τὸ καθέλκον αὐτήν·
ἀλλ' ἡ ψυχὴ μένει κυρία ἐαυτῆς, ὑπερνικῶσα καὶ αὐτὰς τὰ ζωηροτάτας
παρορμήσεις τοῦ πνεύρου καὶ τῆς καρδίας. Ἔχει ἐν ἑαυτῇ δύναμιν ἀντι-
στάσεως, ἣν οὐδέμιν σκέψις, οὐδὲν πάθος δύναται νὰ καταβάλῃ. Οὐδὲν
αἴτιον ὀρίζει τὴν ψυχὴν· ἡ ψυχὴ ὀρίζει ἑαυτὴν κατὰ τὰ αἴτια καὶ πράτ-
τει ἐκούτιως. *Τῶν πράξεων κύριοι ἐαυτοί.*

Συγγενεστάτη πρὸς τὴν ἐνστασιωτικὴν εἶνε ἡ ἐνστασις, καθ' ἣν ἡ
ιδιοσυγκρασία, τὸ εἶδος τοῦ βίου καὶ αἱ ἐξέεις τῶν ἀνθρώπων ἀσκοῦσιν ἐπὶ
τὸν χαρακτηρὰ ἐπιρροὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Γεννᾶται, λέ-
γουσιν, ὁ ἄνθρωπος καλὸς ἢ κακός, ὡς γεννᾶται ἰσχυρὸς ἢ ἀσθενής· ἡ ἠθι-
κότης ἐξέρχεται ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀναντιρρήτως ἡ ιδιοσυγκρασία καὶ
αἱ ἐξ αὐτῆς ἀναπτυσσόμεναι κλίσεις διευκολύνουσιν ἢ παρακωλύουσι τὴν
ἐκτέλεσιν ἀρετῶν δυσχερῶν καὶ τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν· ἀλλὰ περὶ τού-
του δὲν πρόκειται. Δὲν πρόκειται μάλιστα νὰ μάθωμεν, ἂν ἐν τισὶν ἐξαι-
ρητικαῖς περιστάσεσιν, οἷον ἐν μέθῃ, ἐν ὑπνοβασίᾳ, ἐν παραφροσύνῃ, ἢ ἐ-
λευθερίᾳ ἐξασθενεῖ, καταπνίγεται, καὶ ἡ ἀσκησις αὐτῆς διακόπτεται·
διότι κοινῶς ἀνεμαλογεῖται ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶνε ἐκτεθει-
μένη εἰς ἐκλείψεις. Ἀλλὰ δικαιοῦμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοιαύτας περιπτώ-
σεις ὡς κανόνα; Ἡ ἐπιρροὴ τῆς θελήσεως ἐπὶ τὴν ιδιοσυγκρασίαν δὲν ἐκ-
δηλοῦται πολλαχῶς; Ἡ ιδιοσυγκρασία ἐνεργεῖ ἐπὶ τὴν ψυχὴν δι' ὧν ἐγεί-
ρει αἰσθημάτων καὶ ιδεῶν. Ἀλλὰ τὰ αἰσθημάτων ταῦτα καὶ αἱ ιδεαὶ κα-
ταλέγονται εἰς τὰ αἴτια τὰ ἐξεγείροντα, ἀλλὰ μὴ ἐξαναγκάζοντα τὴν
θέλησιν. Ἐνταῦθα ἔγκειται τὸ μυστήριον τῆς δυνάμεως τῆς ἀνατροφῆς.
Ἄν ὁ προορισμὸς ἡμῶν ἐξέρχεται ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κρανίου ἡμῶν,
εἰς μάτην εἰ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι θὰ ἠγωνίζοντο νὰ διορθώσωσι τὰ
ἐλαττώματα ἡμῶν· εἰς μάτην ἡμεῖς αὐτοὶ θὰ ἠγωνίζομεθα νὰ βελτιω-
θῶμεν. Ἡ ἐπιτυχία τῶν ἀγῶνων καὶ προσπαθειῶν καὶ αὐτῶν καὶ ἡμῶν
δεικνύει ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ὀργανισμοῦ ἔχει τὸ ἀπίροτον αὐτῆς, καὶ ὅτι
τὸ ἐνστικτὸν δὲν καταπνίγει τὴν ἐλευθερίαν.

Κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως προβάλλεται ὁ καθολικὸς ἐκείνος
νόμος, καθ' ὃν πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα ὑπόκεινται εἰς αἴτια
ὀρισμένα, νόμον, ὃν καὶ ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ.
Ἡ ὑπαρξίς τοῦ νόμου τούτου εἶνε ἀδιαφειλονίκητος. Ἀλλὰ πρόκειται νὰ
μάθωμεν, ἂν ἡ θέλησις δὲν εἶνε καὶ αὐτὴ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν αἰτίων τού-
των, ἐξ ὧν παράγονται ὀρισμένα τινα συμβάντα, οἷον αἱ ἀνθρώπινοι πρά-
ξεις· πρόκειται νὰ μάθωμεν, ἂν ἡ ψυχὴ ἡμῶν δὲν κέκτηται ἰδίαν ἐνέργειαν,
ἰκακὴν καὶ ὀρίσῃ ἑαυτὴν, ἔχουσα τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν τῷ σύμπαντι πρὸς ταῖς
κεντρικὰς καὶ μοιραίας δυνάμεις τῆς φύσεως. Βίς ταῦτα ἀποκρίνεται κατ'
επιφαντικῶς τὸ ἐπιτερικὸν ἡμῶν συναίσθημα μετὰ σαφηνεῖς ἀκαταμα-

χρήτου. Εἰς μάτην θὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ συνείδησις ἀπασχέται, μὴ ἀνακαλύπτουσα τὴν δατημὸν τὸν ἐνοῦντα τὰς πράξεις ἡμῶν πρὸς τὰς ἀληθείας αὐτῶν αἰτίας. Ποῖαι εἶναι αἱ αἰτίαι αὗται; Τίς θὰ ὑποδείξῃ αὐτάς; Ἄν δὲ ἀγνοοῦμεν αὐτάς, πῶς θὰ ζητήσωμεν ἐν τῷ ἀγνώστῳ ἐπιχείρημα ἰσχυρὸν κατὰ γεγονότος προδῆλου, κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως; Καὶ ἂν ἐξ αἰτίων ἀγνώπτων προσημαθῶμεν ἢ ἀποφασίσωμεν οὕτω μᾶλλον ἢ ἄλλως; ἀναμφίβολον μέναι, ὅτι ἡ δύναμις ἢ θέλουσα καὶ πρᾶττουσα εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοί. Τῶν πράξεων κύριοί ἐσμεν.

Ἐπὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως ἀρνοῦνται οἱ ἀποδεχόμενοι τὸ πεπρωμένον (fatum); καὶ θ' ὅτι συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ ἀποδίδεται εἰς τὴν ἀνάγκην. Τὸ πεπρωμένον ἀπετέλει τὴν βᾶσιν τῶν θρησκείων τῆς ἀρχαιότητος. Οὐδαίς δ' ἀγνοῶν λ. γ. ποίαν εἶχε σημασίαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ τὸ δόγμα τοῦ πεπρωμένου, δυνάμει τυφλῆς, ἣτις ἐδότησε τὰς πράξεις καὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ ζυγῶν ἀκέρπτου καὶ τυφλῆς ἀνάγκης. Οἱ Στωϊκοὶ ἐκάθησαν μὲν τὸ δόγμα τοῦτο καὶ ἀπέδωκαν εἰς τὸ πεπρωμένον ἰδιότητάς τε προσεγγίζουσας αὐτὸ εἰς τὴν Πρόνοιαν· ἀλλὰ δὲν ἀπέδωκαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν πάντα αὐτῆς τὰ δίκαια. Καὶ ἐξώρισεν μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἐκ τῆς θρησκείας τὰς πιχυλὰς ἐκείνας εἰκόνας, δι' ὧν ὁ ἔθνημος εἶχεν οἰονεῖ κατὰ πᾶσιν τὸ θεῖον· ἀλλὰ τὰ δόγματα αὐτοῦ προσημαθῆντα ἐδωκαν ἀφορμὴν εἰς νέας πλάνας. Ἀπὸ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἐντεθεσθε ἀθηναφισοδητήθη πάλαις ἡ ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, διὰ τῶν ἀρχηγῶν δὲ τῆς μεταρρυθμίσεως Λουθήρου καὶ Καλδίνου ἢ ἀρνήσις τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως ἀνοψώθη εἰς δόγμα, ὑπερἀνεπτύσσεται ἐν τῷ γνωστῷ τοῦ Λουθήρου ἔργῳ: De seruo arbitrio, καὶ τῷ τοῦ Καλδίνου: Institutiones. Καὶ ἡ φιλοσοφία δὲ πολλὰ ἀριθμᾷ συστήματα ἐπὶ τοῦ πεπρωμένου στηρίζουσα. Ὁ κατ' ἐξοχὴν δὲ διατυπώσας τὴν διδασκαλίαν τοῦ πεπρωμένου ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ εἶνε ὁ Σπινόζα. Κατὰ τὸν Σπινόζαν, πᾶσα αἰτία ἐνεργεῖ κατ' ἀνάγκην· ἡ πρώτη αἰτία, ὁ Θεός, δι' ἀνάγκης ἐμφύτου καὶ τῷ αἰ δεύτερον αἰτίαι καὶ ἡ ψυχὴ ἰδίᾳ, διὰ τῆς ἀνάγκης τῆς θεῆς φύσεως. Τὸν Σπινόζαν ἠκολούθησαν μὲν παραλλαγῶς τινεὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι φιλόσοφοι.

Διάφορα διακρίνουσιν εἰδὴ πεπρωμένου, ὧν τὰ κυριώτατά εἰσι τὸ μαθηματικὸν λεγόμενον πεπρωμένον, τὸ θεολογικὸν ἢ ὁ ἀπόλυτος προσημαθὸς καὶ τὸ φιλοσοφικὸν ἢ σπινόζιαν πεπρωμένον.

Κατὰ τὸ μαθηματικὸν πεπρωμένον πάντα εἶνε προσημαθῆναι καὶ συμβαίνει κατ' ἀνάγκην τυφλῆν. Οἱ ἀποδεχόμενοι τοῦτο πιστεύουσιν εἰς δυνάμιν πᾶσι κεχυμένην, εἰς εἶδος τι μαρμαίνας ἰσχυρότερον ἢ πᾶσαν αἰ ἰδιαιτέρως αἰτία. Κατὰ τὸν Leibnitz, εἰς τὸ πεπρωμένον τοῦτο ὑπενθυμίζει, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλεον λόγον ἀργόν, κατὰλήγοντα εἰς τὸ μηδὲν ποιεῖν. Διότι, ἔλεγον, ἂν ὅ,τι ζητῶ μέλλει νὰ συμβῇ, ὅα συμβῇ καὶ ἂν οὐδὲν πράξω· ἂν

δὲ δὲν μέλλει νὰ συμβῆ, οὐδέποτε θὰ συμβῆ, οἷουσδήποτε ἀνὸς ὑποστῶ κό-
ποφ. Τὴν ἀνάγκην ταύτην, ἣν φαντάζονται ἐν τοῖς συμβαίνουσι κεχωρι-
σμένοις τῶν αἰτιῶν αὐτῶν, δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ *fatum mahometanum*,
διότι λέγεται ὅτι παρόμοιόν τι ἐπιχείρημα ποιεῖ τοὺς Τούρκους νὰ μὴ φεύ-
γῃσι τοὺς τόπους, ἐνθα ὑπάρχει λοιμός. Ἄλλ' ἡ ἀπάντησις εἶνε προχειρο-
τάτη· βεβαίως ὄντος τοῦ ἀποτελέσματος, βεβαίως εἶνε καὶ ἡ παράγουσα
αἰτία· καὶ ἀνὰ τὸ ἀποτελεσματικὸν συμβῆ, θὰ συμβῆ πιθανῶς ἐξ αἰτίας ἀναλό-
γου. Οὕτω ἡ ἀδράνεια σου θὰ συντελέσῃ ἔτω, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτύχῃς οὐ-
ταυτος ἐπιθυμῆς καὶ νὰ περιπέσῃς εἰς κακά, ἀτινα θὰ ἀπέρευγες, ἀν' ἐφρόν-
τιζες. Βλέπομεν ἄρα ὅτι ὁ σύνδεσμος τῶν αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων δὲν
προξενεῖ ἀνάγκην ἀναπόδραστον, τοῦναντίον παρέχει μέσον τοῦ ἀσπῆ τὴν
ἀνάγκην ταύτην. Ὑπάρχει παροιμία γερμανικὴ, καθ' ἣν ὁ θάνατος ἔχει
πάντα τὴν αἰτίαν αὐτοῦ· καὶ οὐδὲν ἀληθέστερον τούτου. Ὁ ἀποθάνῃ τις
σήμερον ἢ αὔριον· καὶ ἀναμφισβότως ἀλλὰ θ' ἀποθάνῃ, διότι θὰ πράξῃ ὁ, τὸ
θὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὸν θάνατον (Πρὸς. P. Janet. La morale 462).

Τὸ θεολογικὸν πεπωμένον ἢ ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς συνίσταται ἐν τούτῳ,
ὅτι ὁ Θεὸς προορίζει ἐκ τῶν προτέρων τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ τοὺς ἀποβλή-
τους, τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ἀσεβεῖς, ἐκτίνοὺς μὲν ἐκλέγων ἐξ εὐνοίας, τούτους
δὲ ἐγκαταλείπων εἰς τὴν αἰωνίαν καταδίκην. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἡ ἀρ-
νουμένη ἀπολύτως τὴν ἐλευθερίαν περιπίπτει εἰς τὰ αὐτὰ ἄτοπα καὶ ἡ
προτέρα. Τῷ ὄντι, ἀνὰ τὴν τύχην μου ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς ἐκ-
λογῆς καὶ θελήσεως τοῦ Θεοῦ, τί ἔχω νὰ πράξω ἢ νὰ μεταβάλω αὐτήν;
Ἄν εἶμαι ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν, θὰ σωθῶ πάντως· ἀνὰ ἐκ τῶν ἀποβλήτων, οὐ-
δὲν δύναται νὰ με σώσῃ· ἐν ἀπολύτῳ ἄρα ἀδικροῦς ὀφείλω νὰ περιμένω
τὸ ἀποτελεσματικὸν τῆς θείας ἀποφάσεως. Ἐπειτα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ
ὁ Θεὸς παρίσταται ὡς τύραννος ἀθηκρέτως ἐνεργῶν, ἀντικαθιστῶν δὲ τὴν
δικαιοσύνην διὰ τῆς δυνάμεως.

Κατὰ τὸ φιλοσοφικὸν ἢ οὐρανολογικὸν πεπωμένον πάντα τὰ φαινόμενα
τοῦ σύμπαντος, ἄρα καὶ αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου πηγάζουσι ἐκ τῆς οὐ-
σίας τῶν ἄντων μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης, μεθ' ἧς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ τρι-
γώνου ἐπιτακτικῆς τριῶν γωνιῶν πρὸς δύο ὀρθάς. Ἄλλ' ἀμφισβόλον, λέγει
ὁ Janet, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῇ φύσει καὶ τῷ ἀνθρώπῳ εἶνε γεωμετρικά. Τὸ
γῶντρον π. γ., ὅπερ μὲ φέρει εἰς τὴν ἡδονήν, οὐδεμίαν ἔχει ἀναλογίαν πρὸς
τὴν λογικὴν ἀνάγκην, ἧς ἔνεκα ἰδέε τις πηγάζει ἐξ ἑτέρας ἰδέας. Ἡ ἡ-
δονὴ αὐτὴ καὶ τὸ ἄλλο εἶνε συμβάντα ἄμεσα, μὴ δυνάμενα νὰ συγκρι-
θῶσι πρὸς ἰδέας οὔτε ἀρχικάς οὔτε παραγωγούς... Ἐν τῷ κύκλῳ τῆς θε-
λήσεως οὐδὲν ὑπάρχει ὅμοιον τῇ γεωμετρικῇ. Τὸ τρίγωνον δὲν θέλει νὰ
ἔχη τὰς τρεῖς γωνίας ἴσας πρὸς δύο ὀρθάς. Τὸ τρίγωνον δὲν ἔχει συνείδησιν
ἐαυτοῦ. Ἐνὶ λόγῳ, ἡ συνείδησις, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη εἶνε

πρώτα συμβάντα, ετινα δέν δύναται νά πρρχθῶσι λογικῶς. Πάντα ἄρα δέν ὑπόκεινται εἰς ἀνάγκην λογικὴν ἢ μαθηματικὴν (κῆτ. 464).

Περὶ τὸν νά προσθέσωμεν ἐν τέλει, ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶνε ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματος ἐκείνου, ὅπερ ἀρνεῖται πάντα πνευματικὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνέργειαν. Οἱ ὕλισται ἀποτομῶτερον πάντας ἄλλου ἀρνοῦνται τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, χαρακτηρίζοντες αὐτὴν ὡς ἀναπόφευκτον πρᾶξιν διαφόρων φυσικῶν αἰτίων, ὡς ἀναγκαίαν ἐκφρασιν τῆς καταστάσεως τοῦ ἐγκεφάλου. Καὶ ἐξέπεθον μὲν ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε εἰρημένοις ἱκανὰ εἰς ἀνασκευὴν πάσης ἐμμέσου ἢ ἀμέσου ἐνστάσεως κατὰ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως, δέν δυνάμεθα ὁμῶς νά προσέλθωμεν ἐν σιγῇ ἐνστασίῳ τινι, ἣν ὁ ὕλισμος μάλιστα προβάλλει κατὰ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως, καὶ ἡ ἐνστασις αὕτη εἶνε ἢ ἐκ τῆς Στατιστικῆς.

Ὁ θερμότατος τοῦ ὕλισμου κήρυξ καὶ ἀπόστολος, ὁ Büchner, λέγει ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ συγγράμματι Kraft u. Stoff (σελ. 256) τάδε: «Ὅτι ὁ ὕλισμος εἶνε τανῦν ἀλήθεια οὐ μόνον θεωρητικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ πρρχμάτων ἀρκούντως ἀποδεικνυμένη, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν καὶ νέαν ἐπιστήμην τῆς Στατιστικῆς, ἣτις ἀπέδειξεν ὠρισμένους κανόνας, ἐν ὠρισμένῳ ἀριθμῷ φαινομένων, περὶ ὧν μέχρι τοῦδε ἀμφέβαλλον, ἂν ταῦτα προῆλθον ἐκ τύχης ἢ ἐκουσίως».

Ἡ Στατιστικὴ καὶ ἰδίως ἡ ἠθικὴ Στατιστικὴ προτίθεται ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὠρισμένοι ἐκούσιαι πράξεις, οἷον γάμοι, αὐτοκτονίαι, καὶ ἐγκλήματα διάφορα συμβαίνουσιν ἐντὸς ὠρισμένου χρονικοῦ διαστήματος ἐν τοῖς λαοῖς μετὰ κανονικότητος, ἣτις διατελεῖ εἰς ὠρισμένην σχέσιν πρὸς τὸ σύνολον τῶν κατοίκων τοῦ ὑπ' ὄψιν λαμβανόμενου λαοῦ. Διὰ τῆς Στατιστικῆς ἐνόμισαν οἱ ὕλισται ὅτι ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκούσιαι τινες πράξεις συμβαίνουσι μετὰ μείζονος ἔτι κανονικότητος ἢ τὰ εἰς φυσικοὺς νόμους ὑποκείμενα φαινόμενα. Ἄρα κατὰ τοὺς ὕλιστάς, ὑπάρχει φυσικὸς τις νόμος, εἰς ὃν αἱ ἀνθρώπινοι πράξεις ὑπάγουσιν.

Ἀλλὰ πρῶτον δέ, εἶνε ἀληθές, ὅτι πρὸς τοὺς διαφόρους λαοὺς διαφέρεινεται πλήρης κανονικότης τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἡ αὐτὴ Στατιστικὴ βεβαιῶσθε ὅτι οὔτε ἐν πάσις ταῖς χώραις καὶ τοῖς λαοῖς, ἀλλ' οὔτε ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ πληθυσμῷ τῆς αὐτῆς πάντοτε ἀξίως διαφέρεινεται κανονικότης τῶν πράξεων. Πᾶσα πρᾶξις κατὰ τοὺς ὕλιστάς ὑπόκειται εἰς φυσικὸν νόμον· ἀλλ' ἰδιότης τοῦ φυσικοῦ νόμου εἶνε τὸ ἐνεργεῖν κατ' ἀνάγκην, τὸ μὴ μεταβάλλεσθαι· ἄρα οἱ ἀνθρώπινοι πράξεις, αἵτινες πανταχοῦ ποικίλλουσι καὶ μεταβάλλονται, δέν εἶνε δυνατόν νά συμβαίνωσι κατὰ φυσικὸν νόμον. Ἡ κανονικότης, λέγει ὁ Deobisch ἐν τῇ λαμπρῇ αὐτοῦ πραγματείᾳ περὶ ἠθικῆς Στατιστικῆς καὶ ἐλευθέρως θελήσεως, ἡ κανονικότης, ἣν ἡ ἠθικὴ Στατιστικὴ ἀποδεικνύει ἐν τισιν ἐκουσίαις πράξεσι, δέν

στηρίζεται ἐπὶ νόμου ἀνάγκαιου, ὅστις προηγείται τῶν πράξεων καὶ ἐπι-
τακτικῶς ἀπαιτεῖ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἀλλ' εἶνε τὸ πρῶτον σχετικῶς
μονίμων, ἄρα οὐχὶ ἀπολύτως ἀμεταβλήτων σχέσεων καὶ συνεπενεργουσῶν
αἰτιῶν, πρὸς αἷς καὶ ἀπειροὶ ἄλλαι μεταβληταὶ ὑφίστανται αἰτίαι, αἰτι-
ναι δὲν ὑπόκεινται εἰς κανόνα» (Drobisch, die Moralische Statistik u. die
Willensfreiheit. S. 53).

Ἀλλὰ καὶ ἐν ὑποθέσει ὅτι ἡ Στατιστικὴ ἀποδεικνύει τῷ ὄντι ὅτι ὑπό-
κειται κανονικότης ἐν τινι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, οἷον ἐν τοῖς γάμοις, ταῖς
αὐτοκτονίαις καὶ τοῖς ἐγκλήματι, καὶ ὅτι αἱ πράξεις αὗται συμβαίνουντι
τῷ ὄντι κατὰ φυσικὸν νόμον, ἐπιτελεῖται ἐντεῦθεν ὅτι πᾶσαι ἀνεξικρέτως αἱ
ἀνθρώπινοι πράξεις συμβαίνουντι κατὰ φυσικὸν νόμον; Πάντως οὐχί.

Ἐπειτα ἡ Στατιστικὴ ποιεῖται ἀπλῶς λόγον περὶ τῶν πράξεων. Τὴν
θέλησιν ὅμως καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἔτινα ἀνάγκη νὰ ληθῶσιν ὑπ' ἑσῆν ἐν
ταῖς πράξεσι ταύταις, οὔτε ἐνέγραψε, οὔτε νὰ ἐγγράψῃ δύναται. Ἡ κα-
νονικότης ἐν τῇ ἐμφάνει φαινομένων τινῶν δύναται νὰ εἶνε μεγίστη
καὶ σταθεροτάτη, εἶνε ὅμως πάντοτε κανονικότης τῶν πράξεων, ἐπιτελεῖται
δὲ οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι καὶ ἡ τὰς πράξεις ταύτας παράγουσα θέλησις ὑ-
πόκειται εἰς κανόνα τινὰ καὶ νόμον. Διότι πράξις καὶ θέλησις δὲν διατε-
λοῦσι πρὸς ἀλλήλας εἰς ἀπολύτως ἀναγκάικον σχέσιν, οὕτως ὥστε νὰ ἰ-
σχύῃ κατ' ἀνάγκην καὶ περὶ τῆς θελήσεως ὅ,τι ἐσχύει καὶ περὶ τῆς πρά-
ξεως. Π. χ. ἐν ὠρισμένῳ τινὶ χρονικῷ διαστήματι ἐν ὠρισμένῳ πληθυσμῷ
ἀνθρώπων δύνατον νὰ συμβαίνωσι κατ' ἕτος μετὰ θανατικῆς κανονικῆ-
τητος 1000 θάνατοι καὶ 1000 γάμοι. Ἐπιτελεῖται ὅμως ἐντεῦθεν, ὅτι πάν-
τες οὗτοι οἱ θάνατοι καὶ οἱ γάμοι προέρχονται ἐκ θελήσεως; Πιστάκις ἐν
συμπλοκῇ τινὶ δὲν λαμβάνει τις τραυμ. θανατηφόρον χῶρτις πικντάπαι
νὰ πὸ θέλησιν, καὶ πιστάκις δὲν τελεῖται γάμος ἀνεὺ τῆς συγκατάθεσεως
καὶ θελήσεως τοῦ ἑτέρου τῶν μερῶν; Τίς ταῦτα ἀναλογιζόμενος δικαι-
οῦται ἐκ τῶν συμβαίνουσῶν πράξεων νὰ παρεμβῇ ἀναγκάικον συμπέρασμα
περὶ τῆς θελήσεως;

Ἡ ἠθικὴ Στατιστικὴ εἰδείξε καὶ δεκνύει εἰτέτι, ὅτι ὅπως ὠρισμέναι
ἐγκλήματα διαπράττονται μετ' ἰδιαζούσης κλίσεως τοῦ ἑτέρου τῶν ἀνα-
φύλων: ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου καταδικάζονται πολλῶν πλείονες ἄνδρες ἢ
γυναῖκες. Γνωστὸν δ' ἐπίσης εἶνε, ὅτι ἡ αὐτοκτονία συμβαίνει τοῖς ἢ πέν-
τάκις πλείοτερον πρὸς τῷ ἄρρεσι γένοι ἢ πρὸς τῷ θήλει. Ἄν λοιπὸν ἡ
αὐτοκτονία τελεῖται κατὰ φυσικὸν νόμον, πῶς συμβαίνει, ὥστε ὁ φυσικὸς
οὗτος νόμος, εἰς ὃν ὡς τοιοῦτον πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐξίσου ὑπόκεινται, ἐ-
κλέγει ἰδίᾳ πᾶν ἀνδρικὸν ἐγκέφαλον ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐνεργείας αὐ-
τοῦ; Ἡ προχώρησεν ἴσως πὸ θῆλυ γένος μέχρι τοιοῦτου βιβίου χειρα-
φετήσεως, ὥστε ἐλάχιστη ἢ οὐδαμῶς πλέον νὰ ὑπέκχηται καὶ εἰς αὐτοῦς
τοῦ φυσικοῦ νόμου;

Τὰ ἐξαγόμενα ἀρκ. τῆς Στατιστικῆς καὶ ἰδίως τῆς ἠθικῆς Στατιστικῆς οὐδὲν δύνανται ν' ἀποδείξωσι κατὰ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως. Ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως μένει γεγονός ἀναμφισβήτητον, βεβητούμενον ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μαρτυρούμενον ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ἐν τῇ κτήσει τῆς ἐλευθερίας ταύτης διορθώμεν τὴν εὐγένειαν καὶ ὑπεροχὴν ἡμῶν ὑπὲρ τὰ λοιπὰ ὄντα. Ἐν τῇ κτήσει τῆς ἐλευθερίας ταύτης ὑπέχομεν εὐθύνην τῶν πράξεων ἡμῶν. Ἐν τῇ κτήσει τῆς ἐλευθερίας ταύτης ἐγκτεται τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν νόμων. Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας ταύτης στηρίζεται πᾶσα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐλευθερία. Ἡ ἀποδώσατε εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐλευθερίαν θελήσεως, ἢ παύσατε λαλοῦντες περὶ ἠθικῆς· παύσατε διακρίνοντες μεταξὺ δικαίου καὶ ἀδίκου· παύσατε ποιούμενοι λόγον περὶ ἀνατροφῆς· παύσατε ἐπιζητοῦντες διὰ τοῦ λόγου τὴν μετάδοσιν καὶ κατὰσχυσιν τῶν ἰδεῶν ὑμῶν· παύσατε πρὸ πάντων ἐγείροντες φωνὴν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἧς τὸ ἱερόν ὄνομα δικαίως ἠλεκτρίζει ἡμᾶς, διότι εἴμεθα ἐλεύθερα ὄντα, διότι τῶν πράξεων κύριοι ἐσμεν.

I. Μουσάκης

Η ΕΝ ΜΑΡΑΘΩΝΙ ΜΑΧΗ

Ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη εἶναι ἂν οὐχὶ τὸ ἀξιολογώτατον, βεβητῶς ἐκ τῶν ἀξιολογοτέρων προγονικῶν κταρθημάτων. Αὕτη παρήγαγε τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην, τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἡρωϊκὴν πάλην, καὶ τῶν Πλαταιῶν τὰ τρόπαια. Αὕτη προήγαγε τὴν δόξαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μέχρι τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία τῆς κατακτήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῆς τουρκικῆς ἐκδουλοκρώσεως, τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης ἐν τῇ δύσει καὶ τῆς ἐξημερώσεως τῶν κατακτητῶν τοῦ πηλαιοῦ κόσμου. Δὲν ἐπιχειρῶ πανηγυρικὴν ἀφήγησιν τοῦ ἔργου τῶν πραγμάτων, οὐδ' ἀπλῶς τὴν ἐξιστόρησιν αὐτοῦ. Μετὰ τὸν Γρότιον καὶ τὸν Κούρτιον δὲν μένουσιν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὡχραὶ ἀντιγραφὰί τοῦ μαραθωνείου δράματος. Ἀλλ' ἐάν ἐν τῷ συνόλω αὐτοῦ εἶναι ἀμίμητον τὸ ἔργον τοῦ ἐνός, ἢ τοῦ ἄλλου τῶν σοφῶν φιλελλήνων ἀπαντῶσιν ὡς πρὸς τὰ καθέκαστα, ἰδίως εἰς τὴν διήγησιν τοῦ ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ, λεπτομέρεια, ἐφ' ᾧν ἔριδες καὶ φιλονεικίαι πολλαὶ ὑφίστανται ἀναμέσον τῶν σοφῶν τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης. Ἐπὶ τούτων δὲ προτίθεμαι νὰ ἐλκύσω τὴν προσοχὴν τῶν παρ' ἡμῖν φιλομαθῶν. Τὸ ἔργον μου εἶναι ξηρὰ ἐπιστημονικὴ μελέτη ἐπὶ τῶν διαφιλονεικούμενων ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλὰ χάριν τῆς διευκρινήσεως τῶν ζητημάτων